Лист чоловіка до жінки

Оце, Ольго, пишу тобі з самої тюрми. Найшовсь добрий чоловік, що згодився кинути в ящик, минаючи тюремне начальство. Попав-таки на старість. Сидів-сидів у хуторі, двадцять літ не показував на світ носа, раз вирвався, та й то, дякувати землячкам, посадили-таки. Ти не лякайся дуже, начальство наше не дурне ж таки, побачить же воно справді, що з мене соціаліст, як з клоччя батіг. А все-таки продай тих кабанців, що торгував кабанник Ремесло, та їдь до мене, може, скоріше виручиш. Та, гляди, не продай чорного кнурця, що по ліву в сажу, бо то на розплід. Як приїдеш у Полтаву, то йди просто до губернатора і виясни йому все, як я тобі пишу далі. Тільки попереду зайди до секретаря та ткни йому щось в руку,— щоб його за печінки вже ткнуло,— може, з того щось і вийде.

Все вийшло з-за того божевільного Недоторканого. Знаєш його? Той самий, що був у нас торік на Великдень і мало не побився з справником за те, що цей назвав українську мову "великорусским наречием". Пам'ятаєш? Такий високий, здоровенний чолов'яга з довгими козацькими вусами. Раз у раз ходить в вишиваній сорочці з стьожкою. Та, мабуть, пам'ятаєш. Так оцей гевал і посадив мене.

Я вже мав виїжджати додому та на гріх і подумав собі: "Ану, дай зайду до своїх, до українців. Тепер воля, то воно й не так небезпечно уже заявитись справжнім українцем. Як не як, а любові до рідного з серця не викинеш".

Та й заходжу до української книгарні. Каюсь, розпустив я трохи язика там з ними: досталось-таки правитель-ству за причіпки до нашого рідного слова. Ну, якось воно так вийшло, що Недоторканому теж по тій дорозі треба їхать, що й мені. Ми й умовились увечері зійтись і разом їхати до поїзда.

Тільки це вже перший і останній раз я їздю з щирими українцями. Дав уже зарок собі: як побачу де якого щирого українця, десятою вулицею обминатиму. Буде з мене цього сорому та горя, що тепер маю. Мені б уже з тої хвилини, як він до мене в номері причепився, треба було б одкараскатись від його. Плюнуть і не їхати з ним. Але ж якби ж то знаття! А то думаєш собі:

"Свій чоловік, українець... Треба піддержувати національну справу. Годі сидіти по хуторах..." От тепер за це й попосидь у тюрмі. Треба було, як розсердився він у мене в номері і хотів іти, не вдержувати, а я, наче чорт розум одібрав, почав ще умовляти його. А розсердився він, бач, того, що я одяг комірчики з галстуком, а не вишивану сорочку з стьожкою. (Найшов дурного, щоб всяке бачило, що я українець). Насилу виправдався тим, що сказав, ніби забув узяти з собою сорочку. А то вже і "ренегат", і "кацап", і "зневага національної культури". На смерть образився.

Ну, все-таки поїхали разом, їдемо, балакаємо про українські газети, і, не криюсь, приємно-таки було держати в кишені українську газету і не прислухатись, чи не біжать за тобою арештувати. Воно, що й казати, усе приємно, коли воно дозволено, коли написано скромно, не задиркувато і по-українському-таки. Воно й про Недоторканого не можна сказати, щоб він соціалістом був. Гріх це сказать про його, тільки вже надміру любить Україну. А нам, українцям, воно якраз і не до лиця. Нам більше треба політикою брать: там промовчати, там ухилитися, там потанцювати під дудку дужчих. Од того голова чи ноги не одпадуть, гляди, й пощастить у чомусь. А що вже про Недоторканого, то й казати нема чого, що не такий він чоловік, щоб у політиці розбиратись. От хоч би тобі таке. їдемо ми звощиком повз пам'ятник батькові нашому Богдану Хмельницькому. Балакаємо собі. Коли це Недоторканий торк звощи-ка у спину.

— Звощику!.. А, звощику! Той обертається.

— Ась? — каже.

Ну, що тут такого? Спитав чоловік по-своєму. Ні, Недоторканому це не подобається.

— Не "ась", а "що",— поправляє того. Звісно, звощик не розуміє:

— Чего изволите?

— Не "ась", кажу, "що" треба казать! Розумієш? Хто це на коні?

— Это? — показує звощик пужалном на Богдана.

— Еге ж.

— А ато какой-то хахлацкий генерал.

— Чого ж хахлацький?

— Вели б наш, так он прямо сидел бы, а зтот, ишь, как набок свалился. Пустяшной генерал...

Аж підстрибнув Недоторканий од цих слів. Як шарпне того нещасного звощика за пояс та як закричить:

— Що?? "Пустяшной"?! Ах ти ж, кацапська твоя морда! Та ти не знаєш, що всі ваші кацапські генерали й у підметки йому не годяться. Га? Це гетьман України! Чуєш ти?!

Звощик попався сердитий. Не подобалось йому це.

— Ты,— каже,— барин, потише, не лайся. Я ведь то-же могу словечко сказать. Я хоть й кацап, да одной леригии с государем!

Тут би замовкнуть, так ні, Недоторканого це ще більш підзадорило, і він випалив таке, що до лиця тільки якому-небудь соціалістові. Мені аж у серці йок-нуло, а звощик так і жахнувся.

— Так вон ка-ак? — каже.— Это, значит, на государя такие слова. Ну, так погоди же. Н-но!

— Куди ж ти завертаєш? — гука Недоторканий.

— А вот увидишь! Н-но! Вот в участке мы разузнаем, верно ль то, что тысказал. Мы таких уже возили...

"От туди,— думаю,— к бісу! Зачепив собі мороку. Ще в тюрму попадеш через його". Так наче моє серце вже тоді чуло, що так буде.

— Ну, оставь, извозчик,— миролюбиво кажу я,— по-езжай на вокзал... Довольно.

— Не-ет. Я атого не могу. Не-ет. Уж мы это в участке рассудим. Н-но!

Що ти його будеш робити? Ще справді завезе. Бачу, Недоторканий почина йорзати на сидінні.

— Та це ти справді, земляк, в участок їдеш? — питає, нарешті.

— А ты думал в лесторан тебя за такия слова? Н-но! Що ти йому казатимеш? Везе-таки в участок! Недоторканий почина сопти. Далі зразу чогось заспокоївся, посміхнувся до мене та й каже до звощика:

— Ну-ну, їдь, їдь... Чого ж?.. Побачимо тільки, що тобі скажуть в участку за т в о ї слова про царя... їдь, їдь...

Звощик нічого, мовчить.

— Побачимо, побачимо, як тебе погладять по голівці за те, що ти свою мужицьку морду з царем зрівнюєш.

— Разве я равнял? — раптом озирається звощик.— Я, значит, к примеру только... А ты вон что!..

— Ні, голубе... Ти сам сказав, ось і мій товариш чув, він свидєтєльом буде. А за це знаєш що роблять?

Звощик нічого не одповідає, одвертається і мовчки їде далі. Потім помалу поверта коня і їде назад.

— Куди ж ти? — з іронією пита Недоторканий (не вдержався-таки).

— Время не хочется терять...

— А! "Время". Ото-то ж бо й є... Кацапня проклята!

— Та годі вже, пане Данило,— просю вже я — Хай йому біс. Мовчіть уже.

— Ні! — каже.— Не треба їм потурати. Ач! Тюря чортова! Забралась в чужу солому та й шелестить ще!.. "Пустяшний"! А ваші Куропаткіни, Рождественські, Стеселі хороші? Один тільки й був порядний Кондратенко — та й то не кацап, а українець. Цього вони не знають! Кацапури!

Отакий чоловік!.. А на вокзалі знов. Пішов він білети купувати. Жду я його. Жду, жду,— немає. Що таке? Ану, дай піду пошукаю. Іду до каси, дивлюсь: народу, народу там. А коло каси стоїть жандарм, а проти його Недоторканий і щось сердито кричить. Прислухаюсь я.

— Він не має права! — чую, говорить Недоторканий.— По маніфесту усі мови рівноправні... Він повинен розуміти мене. Скажіть на милість, шишка яка:

касир нещасний!

Жандарм перебиває його.

— Та плювать мені! — гука Недоторканий.— Хай позиває! Він на Україні, а не в Кацапії, мусить і балакати по-українському!

От я жалів потім, що тут його не арештували! На моє нещастя, якось обійшлось благополучно. Чи жандарм дурний був, чи хто його зна. Взяли ми багажного і пішли в вагон. А вже вдарив перший дзвінок. Багажний пхав-пхав на полицю наші чемодани, але там вони не поміщались, він і поставив одного під лаву. Недоторканий це побачив.

— А хіба на полиці не можна? — каже до того.

— Что-с? Полицию? — не зрозумів той.

— Ничего, ничего,— поспішно вмішуюсь я і починаю шукати в гаманці злота.

— Ти — українець? — тим часом похмуро звертається Недоторканий до багажного.

— Как изволили сказать? — ввічливо нахиляється цей.

— Хохол ти чи кацап?

— Я-с? Хахол! Самый настоящий хахол! Чернигов-ской губернии.

— А по-своєму й говорити не вмієш?

"Ну, от! — думаю.— Ще з цим зчепиться! Ну, й пеня!" А тут, як на зло, ніяк злота не найду. А гривеника дать мало, двадцять копійок багато.

— Давненько из деревни, барин. Запомнил по-мужиц-кому,— делікатно посміхається багажний, поглядаючи на мої руки.

Недоторканий ще більше похмурюється:

— Та не "по-мужицькому", а "по-українському"! Мужики всякі бувають. Є мужик француз, є німець, є поляк... О! Є і пани такі ж самі...

— Да! — зітхає багажний.— Всякие, значит, народм... Б'є другий дзвінок. Багажний переминається з ноги

на ногу, подивляється на мої руки. А тут злота, як

навмисне, нема. Плюнув я.

— Чи нема,— кажу,— хоч у вас злота, Даниле Івановичу?

— Злота? Добре... А свою рідну мову сором забувати. Нас і так скрізь забувають... От касир цей... Сволоч! Ще арештувать хотів... Бач, бюрократ кацапський!.. Злота, кажете?

— Злота, злота.

— А наш брат галушка мовчить... Та чухається... А ка-цапня хазяйнує собі... Культуру свою...

— Барин! Мне некогда... Идтить нада, второй зво-нок,— несміло перебива його багажний. Недоторканий грізно дивиться на його.

— А ти по-своєму сказати мені не вмієш?

— Я, барин, человек занятой... Позвольте за труд... Мне некогда политикой заниматься...

— Ні, стій! Я тебе не про політику.

— Данило Івановичу,— умішуюсь я,— бог з ним, пошукайте злота.

— Ні-і! Підождіть. Треба вчить. По-своєму, питаю, ти не вмієш сказати?

Вже й пасажири починають звертати увагу. Багажний стискує плечима і з усмішкою дивиться на якогось панка, що цікаво загляда до нас.

"Ах, ти ж боже мій! — думаю.— Знов скандал буде".

— Данило Івановичу! — благаю вже.— Та пустіть чоловіка.

— Ні, підождіть... Ось ти скажи мені: як того чоловіка назвати, що матір свою забуває? Га?

Б'є третій дзвінок. Багажний стріпується, робить сердите лице і рішуче говорить:

— Позвольте, барин, за труд, а то я жандарма буду звать. Что это такое в самом деле.

Зачувши "жандарма", я прудко виймаю двадцять копійок і суну багажному в руку. Він вмент зникає.

Недоторканий хитає чогось головою і кладе гаманець у кишеню. Рушаємо. Я зручніше вмощуюсь, з полегкістю зітхаю і починаю дрімати. Славно так задрімав був, коли це чую — чийсь знайомий голос вигукує:

— Україна спасла Росію!

Я розплющую очі і озираюсь. І уяви собі: коло нас цілий мітинг. Десь набрались селяни, студенти, робітники, якісь панки, жиди — словом, чисте народне зібрання. А посеред усіх ораторствує Недоторканий. Горе тепер, Олю, та й годі: куди не поїдь, скрізь у поїзді тільки й почуєш: "Революція, резолюція, конституція, інтелігенція!" Чи то ж чувано було коли вперед, щоб у вагонах робилось отаке. Вперед, бувало, їде собі чоловік спокійно, тихо, побалака з сусідом про врожай або про бурську війну, і кров йому спокійна, печінка не болить, і на душі спокійно. А тепер тільки й чуєш:

"Убито стільки-то", "Поранено стільки-то". Або: "Конфіскувать землю без викупу!" — "Ні, з викупом!" І товчуть собі, а нема того, щоб подумать, що, може, кому од таких слів — чи з викупом, чи без викупу — серце рветься надвоє. А дядьки наші? І собі туди ж, набрались розуму, мурляки! "Треба,— каже,— по закону робить: як усім, так і панам, не з торбами ж ходити їм. Дать і їм стільки землі, як і всякому, хай обробля". Як це тобі подобається? Ой жінко! Казав я: "Продаваймо землю, поки не пізно". Ні, "пождемо ще трохи". Ну, да, здається, дождемось ми. Послухала б ти, що у нас тут, у вагоні, говорилося.

— Україна спасла Росію! — кричить мій Недоторканий.

— Почему же Украйна? — питає його якийсь білявий студент.

— Бо Росія ще спала, як наші селяни в 1902 році підняли повстання.

Я так і задубів. Чи не сказився чоловік: найшов чим хвалитись.

— Извините,— каже студент.— Вы ошибаетесь. "Ага! — думаю.— Найшовсь-таки благоразумний чоловік". І що ж би ти думала?

— Извините,— каже,— революционные действия бы-вали в России еще раньше полтавских беспорядков. Если уж говорить о спасений, то спасла Россию толь-ко интеллигенция й народ.

"Оце так!" — думаю, коли раптом на верхній полиці, що коло вікна, хутко підводиться якась панна і кричить:

— Вот именно, если уж хотите, то ваша интеллигенция очень й очень слабо подняла знамя революции. Да, да! Она только сумела пойти (да й то ковыляя) за тем знаменем, которое поднял пролетариат. Я, конечно, говорю не об интеллигентных рабочих, а о буржуазной интеллигенции. Она, как й везде й всякая буржуазия, сейчас же изменила делу свободы.

Панна аж сіла на своїй полиці і подушку навіть одклала набік, готуючись змагатись. І як схопились же вони! Той: "інтелігенція", а та: "пролетаріат"! На підмогу панні десь узявся якийсь, видно, робітник, далі русявий студент, а до білявого студента пристав якийсь панок. І таке завели, що аж млосно мені стало.

"Ну,— думаю,— аж тут мені каюк: заарештують".

Так воно й сталось. Воно б, може, й не сталось, та надала нечиста сила вмішатись знов до балачки Недоторканому. Ото трохи осадили його, він був і замовк. Я вже думав, що так і мовчатиме. Та куди там, так, бачу, і рветься, щоб щось своє вставить. Та поки України не зачіпали, ще здержувався, а як щось там хтось сказав, так його й прорвало. Україна — це все одно, що болячка йому. Ледве торкнись, він уже як скажений робиться. Я навіть і сердитись на його дуже не можу, бо бачу, що це просто нещасний чоловік. У його ж тільки й думки, що от той балака не по-українському, а той не признає українського. Вже ж і я сам люблю неньку Україну, кохаюся в рідній мові нашій, шаную батька Тараса, ну, а

щоб отако вже тільки й думати про те, то це вже я не можу. Він згодний навіть на те, щоб насильно землю одібрати, аби завести свою самостійну Україну. Ну, а я цього вже не можу. Україна Україною, а земля землею. Отже скажи йому це, хіба послухає? Аякже! А це то й погубило його й мене. Вийшло це так. Надало комусь там сказати між іншим, що, мабуть, Польща здобуде собі таки автономію. Я проти волі глянув на Недоторканого. Дивлюсь, напруживсь він, видно, чекає чогось. Ті перевели розмову на інше. Тоді Недоторка-яий перебива їх і суворо так питає:

— Ну, добре. А що ви скажете про Україну? Ті спершу й не зрозуміли.

— То єсть, что "про Украйну"? — питає хтось.

— Та от, Польщі автономія, а Україні?

— Может быть, со временем й Украйна будет автономна.

— Та-ак? — саркастично посміхається Недоторканий.— Дуже вам дякуємо! Красно дякуємо...

— А вы разве против зтого? — питає білявий студент.

Недоторканий вмент суворо нахмурюється і з натиском говорить:

— Україна для українців. І ми не потребуємо вашої автономії!

Тут, дивлюсь, просовується наперед якийсь чорнявий студент в червоній косоворотці, який до того тільки вставляв за панну та за "пролетаріат" короткі фрази.

— Вибачайте...— звертається він до Недоторканого по-українському.

Той зразу пом'якшав, зачувши рідну мову.

— Вибачайте... Ви це про кого кажете: "Ми не потребуємо автономії"!

— Про нас, про всіх українців!

— Вибачайте,— посміхається студент,— я сам українець, але можу сказати, що ви дуже помиляєтесь, коли беретесь за всіх одповідать. Українській буржуазії, та й то деякій тільки частині, може, потрібна самостійність України, але українському пролетаріатові вона зовсім не потрібна. Українському робочому люду, як і всякому, потрібна така політична форма, яка сприяла б його розвитку. От, наприклад, автономія. Але відокремлюватись цілком від своїх братів руських чи поляків йому зовсім не треба.

Недоторканий спершу аж оторопів. Потім як скочить:

— Як?! Та це ви хочете, щоб над нами й далі панували чужинці?

— Над нами панує бюрократія,— каже студент,— і так само, як і над тими ж чужинцями. Чужинці нам не вороги, а брати.

Бачу, Недоторканий починає сопти й червоніти, значить, сердиться:

— І це говорить українець? Ви — українець? У кацапській сорочці?!

— Українець.

— Та ви... ви кацапський прихвостень, а не українець! Ви...

— Чого ж ви лаєтесь? — похмурившись, питає студент.— Я з вами як з людиною говорю, а ви... як чорносотенець який-небудь...

Тут Недоторканий як спалахне, як ревне:

— Що?? Я — чорносотенець?! Ах, ти шпиг кацапський!.. Та я тобі.

— Это, действительно, какой-то черносотенец,— звертаючись до когось, промовив з усмішкою якийсь невеличкий єврейчик, що стояв коло Недоторканого. Той як почув, та, недовго думаючи, як розмахнеться, та зо всеї сили лясь того по пиці.

— Ось тобі, жидюго, "чорносотенець"! Тут зчинилось щось неможливе. Єврейчик у крик, у сльози; студенти з піною у рота налізають на Недоторканого; Недоторканий махає кулаками, кричить. Господи! А тут якраз станція, ми й не чули, як поїзд став. Крик стоїть, аж у вухах лящить. Коли це зирк:

— Ось тобі, жидюго, "чорносотенець"! Тут зчинилось щось неможливе. Єврейчик у крик, у сльози; студенти з піною у рота налізають на Недоторканого; Недоторканий махає кулаками, кричить. Господи! А тут якраз станція, ми й не чули, як поїзд став. Крик стоїть, аж у вухах лящить. Коли це зирк:

пробирається крізь юрбу жандарм, тихо стало; хтось покликав — мабуть, якийсь сердобольний дурень. Недоторканий як побачив його, так і скипів.

— А! — кричить.— Так он ви які? За жандаром?.. Революціонери?

— Врете!.. Мы не звали его!

— Брешіть ви самі! Ось дивіться, селяни. Бачите, як друзя народу уступаються за вас? Бачите, як вони борються з тими, хто боронить вашу національну честь і душу? От привели пса на мене.

— Позвольте, господин... В чем тут дело,— почав було жандарм, так де там, і слова скажений не дав нікому сказать.

— Беріть! Беріть мене! — кричить.— Я не боюсь ніяких жандарських лап! Ми зможемо постояти за ідею... Арештуйте нас, хапайте, тирани. Пане Самжаренко, ходім! Кацапня предає нас в "руки правосудія".

Можеш собі уявити, що зо мною сталось, як він випалив це до мене. Я зомлів, просто зомлів. Хотів крикнути, що я тут ні при чому, що я зовсім не винен ні в чому, і, як то буває у сні, не міг язиком поворушити. Думав, що кондрашка тут на місці гепне. Якось господь милував. Так мене й вивели, як задубілого. Очнувся аж у кімнаті якійсь.

От за це й сиджу тепер. Більш ні за що, клянусь богом. Як не благав, як не доказував жандармському офіцерові, не повірив і звелів одвезти у Полтаву. Учора привезли. Думаю, що тут випустять, смотритель тюрми обнадьожує. Та я й сам так думаю, невже ж таки їм повилазить, що я чоловік тихий собі. Що Україну люблю? Так хіба ж я кому хоч слово про це говорив де? От тільки там, у книгарні... Ну, так то ж один раз, та й то не дуже... А то ж нікому нічого... Як ти думаєш, Олю?.. Приїжджай скоріше, голубко, та рятуй. Продай кабанців та позич у Митрофана Пилиповича з півсотні і виручай, Олю, бо не виживу. Тільки гляди, не продай кнурця, бо то дуже доброї породи. Твій чоловік Сидір Самжаренко.

P.S. А Недоторканий і тут не кається. Перелаявся зо всіма товаришами по тюрмі. "Геть,— кричить,— чортова кацапня з наших українських тюрмів! Чого поналазили сюди?!" Ну, й не ідол, скажи на милість?!